

*Ирина Генова*¹

БИЕНАЛЕТО В САО ПАУЛО ПРЕЗ 1969 ГОДИНА – УЧАСТИЕ/ ПРИСЪСТВИЕ НА ХУДОЖНИЦИ ОТ БЪЛГАРИЯ

Irina Genova

THE 1969 SÃO PAULO BIENNALE: PARTICIPATION / PRESENCE OF ARTISTS FROM BULGARIA

Abstract: The attempt of Brazilian, French and other artists to boycott the São Paulo Biennale in 1969, triggered by the dictatorship regime, did not get any response in the artistic and critical circles in Bulgaria, which participated in the Biennale with nine artists and 31 graphic prints that year.

The focus of the Bulgarian collection displayed was on the reference to national traditions from the pre-modern period. Yet, the moment of intense interest in the pre-academic art forms (woodcarving, embroidery, coins, etc.), both in Bulgaria and elsewhere in the world, was already gone in 1969.

The formula of the “national presentations” in the São Paulo Biennale, just as in the Paris Biennale of Young Artists, was exhausted. The aggravation of the circumstances after 1968 was neither mentioned nor discussed in the Bulgarian press. The Paris Biennale changed its regulations and Bulgaria terminated the participation of its artists. The participation in São Paulo continued under the strict control of the communist government.

Keywords: São Paulo Biennale; political context and art forums in 1969; artists from Bulgaria; art biennales and national presentations.

Биеналето в Сао Пауло през 1969 година, подобно на Биеналето на младите художници в Париж през същата година и на Венецианското биенале през бурната 1968, се състои в сложен политически контекст – Пражката пролет и студентските вълнения, започнали от Париж, както и военната хунта в самата Бразилия в онзи момент. Какви са реакциите на художествените среди на тази напрегната ситуация? Отразяват ли се върху творческия характер на това издание на Биеналето? Какъв е дългосрочният ефект на този кризисен момент в историята на международния форум? Интересът ни в днешно време е воден от възможността за съпоставителна перспектива – в глобален план, а също и локално, по отношение на присъствието / участието на колекции от България през 1960-те в артистичния обмен на различни биеналета.

В книги и каталози за художници има рубрика *Участие в международни изложби*, осведомяваща за България в биеналета и други международни форуми. Моята докторска дисертация беше за графиката през 1960-те години в България. В края на 1980-те нямаше толкова много ресурси, интернет не съществуваше. И съм се питала: Какво е означавало за Борислав Стоев, Тодор Панайотов, Румен Скорчев и т.н., че са участвали в едно или друго биенале? В каква среда са

---

¹ igenova@nbu.bg

били, сред какви други произведения, в кои случаи работите им по-скоро са присъствали, и кога са участвали в някакъв обмен. Не е без значение дали самите художници са имали възможност да отидат на тези международни форуми и да влязат в плодотворно общуване с произведения и артисти. В края на 1980-те търсех свидетелства от самите автори, но тези разговори не бяха достатъчно. Днес търся следи в достъпните архиви – изключително малко.

Начало на Биеналето в Сао Пауло

След Втората световна война международните биеналета се роят. Те са и на Изток от Желязната завеса, и на Запад, и извън Европа (какъвто е случаят с Биеналето в Сао Пауло). Политическата воля зад този феномен е преодоляването на травматичните рани и разделения. През втората половина на XX век става дума вече не само за Европа и Северна Америка, а за една глобална картина, обхващаща и Юга. Освен в Бразилия, по-късно се основават нови биеналета – в Австралия, Азия, Африка².

При основаването на Биеналето в Сао Пауло през 1951 г. аргументативната реторика акцентира върху необходимостта от форум на Юга – разположен на глобалната карта в южното полукълбо, извън обичайната траектория Изток – Запад. Сао Пауло трябва да бъде втори световен арт форум, авторитетен като Венецианското биенале, но извън Европа. В предговора от Луривал Гомес Мачадо в каталога на първото издание на Биеналето през 1951 г., четем: „Препратката към Венеция беше неизбежна; ние не я избягвахме, а се опитахме да я приемем като урок, който заслужава да бъде изучен, и като окуражаващ стимул.“³

Поддръжниците на Биеналето в Сао Пауло говорят и за децентрализация и, в този смисъл, за демократизация. В същото време опонентите напомнят, че Биеналето, както и Музеят за модерно изкуство в Сао Пауло, е основано от италиано-бразилският индустриалец Франциско Матарацо (Francisco Ciccillo Matarazzo) и е спонсорирано от компании, включени в международното икономическо партньорство. В този смисъл то е обвързано с интереси извън художествения обмен⁴.

Корицата на каталога за първото Биенале ни подсказва опит в геометричната абстракция и конструктивизма, развиващи се в Бразилия още от времето преди Втората световна война⁵. Но са представени групи художници от различни културни средища в Бразилия: Сао Пауло, Рио де Жанейро и другаде, се отличават по стилова ориентация. В това първо издание на форума се включват едва 19 страни. През следващи години броят на участващите държави и континенти постепенно се увеличава.

От четвъртото издание през 1957 г. насетне Биеналето се провежда в павилиона на Матарацо⁶, проектиран от Оскар Нимаер и екип и открит през 1954 г.⁷. Павилионът е образец на интернационалния модернизъм и функционализма и е класиран като архитектурно наследство. Биеналетата с българските участия през 1960-те години са в тази архитектурна среда.

² Биеналето в Сидни, Австралия, 1973 [https://www.biennialfoundation.org/biennials/dak%e2%80%99art-the-biennial-of-the-contemporary-african-art/](https://www.biennialfoundation.org/biennials/biennale-of-sydney/#:~:text=The%20inaugural%20Biennale%20of%20Sydney,enthusiasm%20for%20innovative%20creative%20expression; Биеналето в Дакар, Сенегал, 1990 <a href=); Биеналето в Тайпе, Китай, 1992 <https://www.biennialfoundation.org/biennials/taipei-biennial/> и др.

³ Machado, Lourival Gomes in: I Bienal do Museu de arte moderna de São Paulo. Catálogo. 1951, p. 14–23, cit. p. 15.

⁴ Виж: Whitelegg, Isobel. The Bienal Internacional de São Paulo: a concise history, 1951–2014. Perspective, 2 | 2013, 380–386. <https://journals.openedition.org/perspective/3902>

⁵ Nelson, Adele. Monumental & Ephemeral. The Early Sao Paulo Bienals. // Constructive Spirit. Abstract Art in South and North America, 1920s-50s. Edited by Mary Kate O’Hare. 2010, pp. 127–142, cit. p. 129.

⁶ BIENNIAL FOUNDATION: Bienal de São Paulo <https://www.biennialfoundation.org/biennials/sao-paolo-biennial/>

⁷ The Ciccillo Matarazzo Pavilion <https://myartguides.com/fairs/sao-paulo/pavilhao-ciccillo-matarazzo/>

Контекстуализиране на българското участие през 1969 г.

Първото участие на България в Биеналето в Сао Пауло е през 1961 г., десет години след неговото начало. На това шесто издание във форума участват 50 държави от всички континенти. През същата година, наред с България, се включват за първи път Съветският съюз, Румъния и Унгария⁸. За комисар на българското представяне в общия каталог е посочен Д.(Добри) Калев⁹ от Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина.

Българските участия в Сао Пауло през 1960-те години са предимно с графични произведения. Въпреки че Биеналето представя множество художествени форми и практики – има раздели за архитектура, скулптура на открито, театрална сценография, изкуство на книгата и т.н. – България систематично се представя с графика.

От средата на 1960-те години политическата ситуация в Бразилия възпрепятства либералните тенденции на художествената сцена. От 1964 г. с държавен преврат в страната е установено авторитарно управление, ръководено от военните¹⁰. С изграждането на Доктрината за национална сигурност и промените в правосъдния ред е установена репресивна военна диктатура¹¹. Изследователите на културния живот отбелязват, че първите интервенции на официалната власт в културния живот и акции на цензуриране се упражняват от 1967 година насетне¹². През декември 1968 г. президентът издава *Институционален акт № 5*, в който са заложени възможности за еднолични президентски решения, за репресии и цензура на противниците на властта¹³.

В тази ситуация се развива случаят от 1969 г., който е от особен интерес в настоящата статия. Какво се случва на „голямата сцена“ при подготовката на Биеналето през 1969 г. и защо се организира акция, останала в историята като „бойкот“?

На Парижкото биенале през 1969 г. изложбата на младите бразилски художници е закрита по разпореждане на бразилското правителство. Работите им са върнати обратно. Лишените от участие бразилци получават подкрепата на други млади художници на Парижкото биенале, най-вече от френска страна. Пиер Рестани публикува статия в бразилския вестник *Correio da Manhã* (Утринна поща), в която представя няколко случая на цензура и репресия от страна на бразилското правителство¹⁴. През юни 1969 г. в Музея за модерно изкуство в Париж се състои среща (в Париж по онова време има много голяма бразилска общност, сред която и художници). На срещата е прочетена прокламация, която призовава френските художници в знак на солидарност да не участват в Сао Пауло. Предложението за бойкот на биеналето в Сао Пауло идва от бразилски художници, но е подкрепено от различни артистични общности. За „бойкота“ през 1969 година има множество публикации¹⁵.

⁸ Виж: **Pedrosa, Mário**. Introdução. Catálogo da VI Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1961, с. 29–31, цит. с. 29.

⁹ Catálogo da VI Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1961, с. 146.

¹⁰ Виж: **Диаш, Кремена**. Социални, политически и културни движения по време на военната диктатура в Бразилия. // АНАМНЕЗА, Год. XV, 2020, кн. 4, с. 17–27, цит. с. 17–18.

¹¹ Ibid., с. 19–20.

¹² **Whitelegg, Isobel**. The Bienal Internacional de São Paulo: a concise history, 1951–2014. // Perspective, 2/2013, 380–386. <https://journals.openedition.org/perspective/3902>

¹³ **Диаш, Кремена**. Цит. съч., с. 19–20.

¹⁴ Виж: **Schroeder, Caroline**. The Biennial Under Contestation: Local Perspectives on the Tenth São Paulo Biennial (1969), Tate Papers, no. 34, 2022, ISSN 1753-9854 <https://www.tate.org.uk/research/tate-papers/34/the-biennial-under-contestation-local-perspectives-on-the-tenth-sao-paulo-biennial-1969>, February 2024. В бележка 1 под линия, авторката уточнява, че писмото е било преведено на португалски език и препубликувано в *Correio da Manhã* от италианското списание *Domus*.

¹⁵ **Whitelegg, Isobel**. The Bienal Internacional de São Paulo: a concise history, 1951–2014 / Une histoire concise de la Bienal Internacional de São Paulo, 1951–2014, p. 380–386. 2014 <https://doi.org/10.4000/perspective.3902>; Schroeder, Caroline. The Biennial Under Contestation: Цит. съч.; Schroeder, Caroline. O boicote à Bienal de São Paulo em 1969: um protesto duplamente combatido. *Anais do 41º Colóquio do Comitê Brasileiro de História da Arte: Arte em Tempos Sombrios*, Evento virtual, CBHA, n. 41, p. 175-184, 2022 (2021). <https://>

Първите излъчени представители на Франция, заедно с техния куратор Жералд Гасио Та-лабо, се оттеглят групово. Следва втори неуспешен опит за излъчване на френски участници. В крайна сметка са изпратени за френското представяне няколко килима по художнически проекти. Представянето е организирано от Главна администрация на „Mobilier National“, Париж и съдържа 30 стенни килима от 23 художници, сред които Жорж Брак, Соня Делоне, Ханс Хартунг, Ле Корбюзие, Фернан Леже, Жан Лъорса, Анри Матис, Раул Юбак и др.¹⁶ Участват не самите артисти, а организацията. Според Апендикса към Каталога за 1969 г., освен с килими, Франция участва в секциите „Театър“ и „Книга“, както и с представител в Международното жури.

От Биеналето в Сао Пауло през 1969 г. като държави се оттеглят Нидерландия, Швеция, Съветския съюз, Мексико, Чили и Венецуела. От името на САЩ се отказва да участва със своя проект MIT в Бостън и е изпратено само едно скулптурно произведение¹⁷.

Българското участие през 1969 г.

При заниманието с българското участие на това издание на форума срещнах сериозни затруднения¹⁸. Да започнем с това, че то липсва в официалния каталог за 1969 г. Търсейки в архив открийх преписка, в която организаторите искат информация за каталога¹⁹. Материалите не са изпратени навреме и не влизат в основния каталог. След това на сайта на Биеналето, който съдържа всички каталози в дигитализиран вид, открийх апендикс към основния каталог на десетото издание²⁰. В него са включени имената на художници, отсъстващи от каталога. От България те са деветима: Ана Крамер, Анастасия Панайотова, Антон Патков, Бинка Вазова, Борислав Стоев, Георги Пенчев, Мана Парпулова, Пенчо Кулеков, Румен Скорчев, но работите им не са описани. Участието в Сао Пауло и имената на художниците са съобщени и в сп. „Изкуство“, в Изложбения календар за 1969 г.²¹

Тези обстоятелства неизбежно ме отведоха в архива, където трябваше да се заема с първично архивно издирване. Там намерих преписка с Външно министерство, както и протокол за избора на работите, които ще участват в Биеналето в Сао Пауло. Комисията, за избор на творбите, е в състав: Христо Нейков, Петко Абаджиев, Марко Бехар и Петър Чуховски²². Не става ясно кой изпълнява ролята на комисар на българското представяне.

Във формуляра, с който са изпратени творбите, са описани 31 графични отпечатъка: автор, заглавие, техника, размери и цена²³. До този момент не съм намерила в български архиви фотографии на изпратените от България творби. Поради това първоначалните ми издирвания се основаваха на техните заглавия, на графичната техника, размерите и годината на създаване.

Откритите съвпадения на заглавия и техника с няколко графични отпечатъка, участвали в Юбилейната Обща художествена изложба '69²⁴, ми дадоха аргумент да приема, че става дума за същите работи, макар и по всяка вероятност различни отпечатъци от едно и също графично кли-

www.academia.edu/95819756/O_boicote_%C3%A0_Bienal_de_S%C3%A3o_Paulo_em_1969_um_protesto_duplamente_combatido?uc-g-sw=84657958

¹⁶ Catálogo da X Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1969, с. 83-85.

¹⁷ Виж: **Schroeder, Caroline**. The Biennial Under Contestation: ... Цит. съч.

¹⁸ Изразявам благодарност на колегите от архиви и художествени музеи, които съдействаха при издирването на визуален материал относно българското участие на Биеналето в Сао Пауло през 1969 г.: **Таня Станева**, Национална галерия, София; **Бисер Евлогиев**, Художествена галерия „Борис Денев“, Велико Търново; **Наташа Ноева**, Архив на СБХ; служителите в Централния държавен архив, София; **Marcele Souto Yakabi** и **Ana Helena Grizzotto**, Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

¹⁹ ЦДА, фонд 133, опис 11, а.е. 192.

²⁰ X Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1969. Apêndice.

²¹ Сп. „Изкуство“, 1969, № 10, с. 37.

²² ЦДА, фонд 133, опис 11, а.е. 192. Протоколът е от 7 май 1969 г.

²³ ЦДА, фонд 133, опис 11, а.е. 192. Формулярът е попълнен на френски език, подписан е и е датиран: София, 15 юни 1969 г.

²⁴ Юбилейна Обща художествена изложба посветена на 25 годишнината от социалистическата революция '69. Каталог.

ше²⁵. Такива са случаите с литографиите „Трапеза“ и „Жена с плодове“ от Анастасия Панайотова и литографиите „Майчинство“ и „Нежност“ от цикъла „Древна земя“ от Румен Скорчев.

Други съвпадения намерих в книги и албуми за отделни художници. Линогравюрите „Неда“, „Хан Крум превзема Сердика“ и „Обсадата на Търново“ са репродуцирани в книгата „Пенчо Кулеков“ от Петър Чуховски²⁶.

В свои записки от някогашно проучване на графичния фонд на Националната галерия попаднах на описание на цветните литографии „Непобедимият“ и „Ловци на глигани“ от цикъла „Средновековие“ на Борислав Стоев.

Обърнах се към Архива на Биеналето в Сао Пауло с молба за фотографии на българското участие през 1969 г. Колегите реагираха с разбиране и изпратиха оскъдните налични фотографски материали. С тяхна помощ бяха потвърдени линогравюрите „Неда“ и „Обсадата на Търново“ от Пенчо Кулеков.

Липсващите фотографии на по-голямата част от изпратените в Сао Пауло работи от България ни оставят в несигурност по отношение на конкретните отпечатъци. За това допринасят неточните размери на описанията, често различаващи се с един-два сантиметра; разминаванията в сигнираната година, която понякога е годината на отпечатъка, а не на създаването на печатната форма, както и други непълноти на анотациите. При все това съпоставката с други познати отпечатъци от същото време на участниците през 1969 г. очертават формално стиловия и тематичен обхват на българската колекция.

В текст, предвиден за официалния каталог²⁷, според регламента само една страница – изкуствоведката Ангелина Лаптева²⁸ акцентира върху: „индивидуален почерк и стил“ у всеки от деветимата автори на графики, „българската характерност и жизнеността на националната традиция“ и овладения графичен език. Настояването върху богатството и разнообразието от индивидуални стилове от началото на 1960-те години изглежда особено важно в официалните представяния като отговор към обвиненията за униформеност, наложена от доктрината на „социалистическия реализъм“. Усвояването и преработването на преакадемични художествени традиции (книжни миниатюри, монети, дърворезба, икони, възрожденски шампи и т. н.), преекспонирани като национални, парадоксално е както идеологическо предписание, така и средство за еманципация от официалната идеология. А уменията в техническото изпълнение са „болно място“ за художествените произведения на графиката и типографията у нас, поради което напредъкът в това отношение е от значение. Днес може да обобщим, че графиките, изпратени от България, безспорно имат качества, особено в локалния културен контекст. Независимо от това те стоят изолирано като характер на артистичната проблематика и постиженията спрямо общите тенденции, представени в Биеналето.

Що се отнася до реакциите спрямо контекста на Десетото биенале в Сао Пауло, пресата и достъпните архивите в България не дават почти никаква информация. В доклад от 19.11.1969 г. на българския пълномощен министър в Рио де Жанейро, отнасящ се до културните отношения между двете страни, четем следното: „Особено в последно време възможностите за печатна пропаганда в Бразилия са ограничени. В резултат на масовите арести, извършени след преврата от 13 декември 1968 г. (вероятно се има предвид укрепването на диктатурата с *Институционален Акт №5*) в журналистическите среди настъпи голям страх, който доведе до така наречената автоцензура, която може би е по-сковаваща от официалната правителствена цензура.“²⁹ Не намирам коментари за политическия режим и цензурата в Бразилия във връзка с художествения живот в

²⁵ Биеналето в Сао Пауло е през септември – декември 1969 г., а Юбилейната ОХИ'69 е открита на 23 декември 1969 г.

²⁶ Чуховски, Петър. Пенчо Кулеков. Изд. Български художник, София 1978.

²⁷ ЦДА, фонд 133, опис 11, а.е. 192. Поради закъснението на българските материали за основния каталог, текстът, както и всичко останало, не е публикуван.

²⁸ Ангелина Лаптева е завършила изкуствоведие в Московския университет през 1964 г. Енциклопедия на изобразителните изкуства в България. Том I. Изд. на БАН, София, 1980, с. 514.

²⁹ Комитет за приятелство и културни връзки с чужбина. Кореспонденция с министерство на външните работи по изпращането на част от доклада на посланика, засягащ културните ни връзки с Бразилия през 1969 г. 19.11.1969 г. ЦДА, фонд 363, опис 8, а.е. 1249.

страната и конкретно с Биеналето в Сао Пауло. Всъщност за българското представяне в Биеналето през 1969 г. не откривам никакви отзиви в пресата у нас, въпреки че то е поредното участие за България от 1961 г. насетне.

* * *

След средата на 1960-те години и особено след 1968 г. регламентът за национални представления, определяни на държавно ниво, е оспорван от младото поколение. В различни международни форуми се явяват сходни затруднения. Повтарящият се аргумент в изискването за промяна във формулата на биеналетата е, че националните участия, определени чрез държавните институции, са подчинени, повече или по-малко (според наличието или липсата на демократични механизми), на официалните политики. Младите художници заявяват най-общо, че не желаят биеналетата да са още едно място за окачване на картини, а да бъдат моменти за обмен на творческа енергия, свободни от политическото статукво.

Биеналето на младите художници в Париж променя своя регламент от 1971 г.³⁰ и България се отказва от участие в него. Биеналето в Сао Пауло запазва формулата „национални представления“ и България участва през 1971, 1973 и 1975 г. Бразилските изследователи коментират упадък на изданията през 1970-те години³¹.

Заклучителни бележки:

Опитът за бойкот на Биеналето от страна на бразилски и френски художници през 1969 г., предизвикан от действие на диктаторския режим, не намира никакъв отзвук сред художествените и критически среди в България. Страната ни участва в Биеналето през тази година с произведенията на деветима художници.

Акцентът в представената колекция, изявен и в краткия съпровождащ критически текст, е върху позоваването на националната традиция от предмодерното време. Но моментът на усилен интерес към предакадемичните художествени форми (дърворезба, шевици, монети и т. н.), у нас, както и другаде по света, през 1969 г. вече е отминал.

Формулата „национални представления“ на Биеналето в Сао Пауло, както и на Биеналето на младите художници в Париж, в края на 1960-те години е изчерпана. Изострянето на обстоятелствата след 1968 г. не се споменава и обсъжда в българската преса. Парижкото биенале на младите художници променя регламента си и българската държава прекратява участията на художници от страната. В Сао Пауло българските участия продължават и при диктатурата в Бразилия през 1970-те, вписвайки се в културните политики на комунистическото управление.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Диаш, Кремена. Социални, политически и културни движения по време на военната диктатура в Бразилия. // АНАМНЕЗА, Год. XV, 2020, кн. 4, с. 17–27 [Diash, Kremena. Sotsialni, politicheski i kulturni dvizhenia po vreme na voennata diktatura v Brazilia. // ANAMNEZA, God. XV, 2020, kn. 4, s. 17–27].

Чуховски, Петър. Пенчо Кулеков. Изд. Български художник, София 1978 [Chuhovski, Petar. Pencho Kulekov. Izd. Balgarski hudozhnik, Sofia 1978].

Machado, Lourival Gomes. Apresentação. I Bienal do Museu de arte moderna de São Paulo. Catálogo. 1951, p. 14–23.

Nelson, Adele. Monumental & Ephemeral. The Early Sao Paulo Bienals. // Constructive Spirit. Abstract Art in South and North America, 1920s-50s. Edited by Mary Kate O'Hare. 2010, pp. 127–142.

Pedrosa, Mário. Introdução. Catálogo da VI Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1961, p. 29–31.

³⁰ През 1980 г. Парижкото биенале въвежда отново възможността за национални селекции поради необходимостта от осигуряване на финансови средства посредством международната дипломатия.

³¹ Виж: **Whitelegg, Isobel.** The Bienal Internacional de São Paulo: a concise history, 1951–2014..., Цит. съч., 11–12.

Schroeder, Caroline. O boicote à Bienal de São Paulo em 1969: um protesto duplamente combatido. Anais do 41º Colóquio do Comitê Brasileiro de História da Arte: Arte em Tempos Sombrios, Evento virtual, CBHA, n. 41, p. 175–184, 2022 (2021). https://www.academia.edu/95819756/O_boicote_%C3%A0_Bienal_de_S%C3%A3o_Paulo_em_1969_um_protesto_duplamente_combatido?uc-g-sw=84657958 (accessed 10 March 2024)

Schroeder, Caroline. The Biennial Under Contestation: Local Perspectives on the Tenth São Paulo Biennial (1969) // Tate Papers, no. 34, 2022 <https://www.tate.org.uk/research/tate-papers/34/the-biennial-under-contestation-local-perspectives-on-the-tenth-sao-paulo-biennial-1969> (accessed 10 March 2024)

Whitelegg, Isabel. The Bienal Internacional de São Paulo: a concise history, 1951–2014. // Perspective, 2 / 2013, pp. 380–386. <https://journals.openedition.org/perspective/3902> (accessed 10 March 2024)

Каталози и архиви

I Bienal do Museu de arte moderna de São Paulo. Catálogo. Outubro - Dezembro 1951. Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

Catálogo da VI Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1961. Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

Catálogo da X Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1969. Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

X Bienal de São Paulo Setembro – Dezembro 1969. Apêndice. Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

Юбилейна Обща художествена изложба посветена на 25 годишнината от социалистическата революция '69. Каталог. Архив на Съюза на българските художници (СБХ) [Yubileyna Obshta hudozhestvena izlozhba posvetena na 25 godishninata ot sotsialisticheskata revolyutsia '69. Katalog. Arhiv na Sayuza na balgarskite hudozhnitsi (SBH)].

Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo. <https://bienal.org.br/arquivo-historico/>

Централен държавен архив (ЦДА), фонд 133 и фонд 363 [Tsentralen darzhaven arhiv (TsDA), fond 133 i fond 363].

1. Сградата на провеждане на X Биенале в Сао Паоло през 1969 година.

Архитект Оскар Нимајер и екип. <https://artreview.com/september-2018-feature-on-the-eve-of-the-bienal/>

The venue of the X Biennale in São Paulo in 1969. Architect Oscar Niemeyer and team.

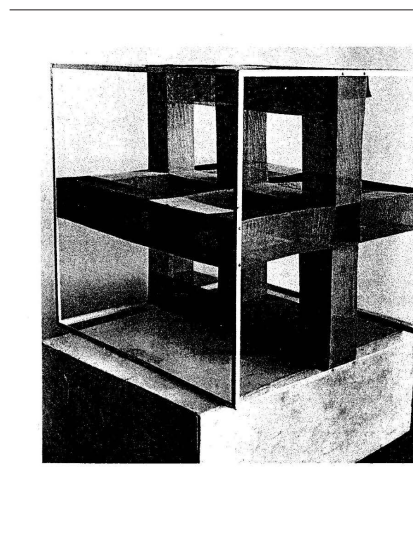
<https://artreview.com/september-2018-feature-on-the-eve-of-the-bienal/>

2. Корици на официалния Каталог и Апендикс към каталога на X Биенале в Сао Паоло.
Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo
Covers of the official Catalogue and Appendices to the Catalogue of the X Biennale in São Paolo.
Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

3. Brasil –Claudio toozzi –
O Publico

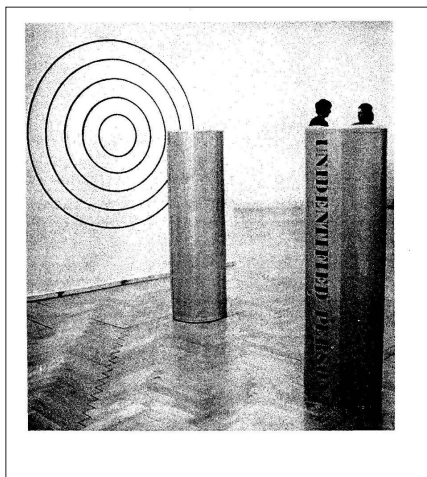

Brasil –Mari Yoshimoto –
Escultura III

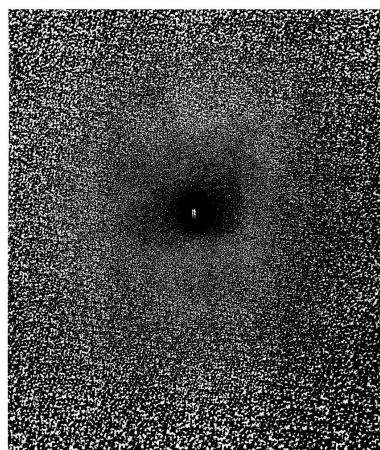
*Моля да прегледате и уточните текстовете
под картинките от 3 да 7, защото бяха
нечетивни*

4

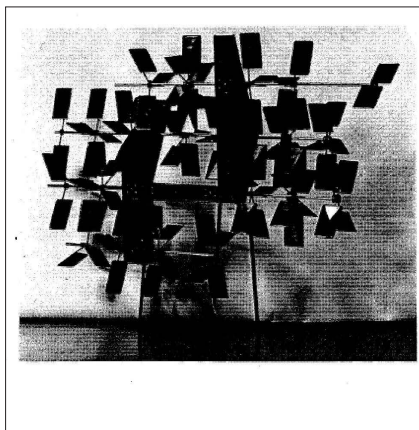

Polonia – GRZEGORZ
KOWALSKI – Среда с много обек-
ти, 1969

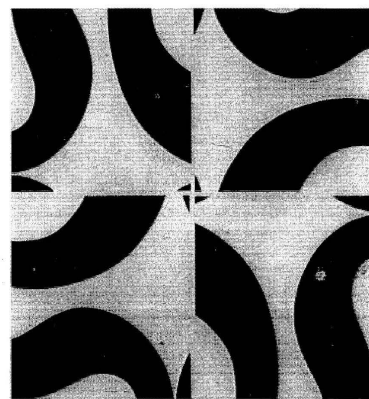

Polonia –ROMAN OPALKA –
Адам и Ева, 1968

5

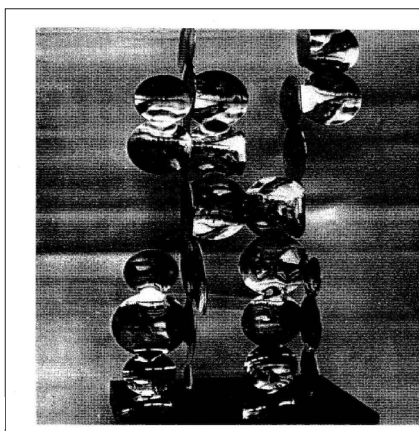

Tchecislovaquia –JIRI NOVAK –
Pecuenas Moquira, 1966

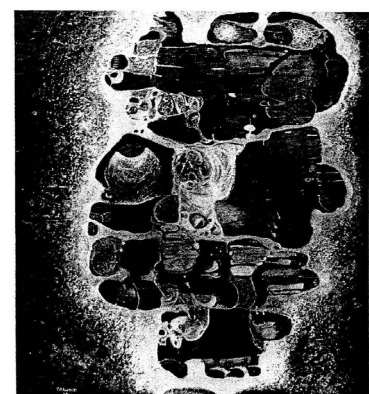

Tchecislovaquia –MILOS
URBASEK – Sorio s V, 1966

6

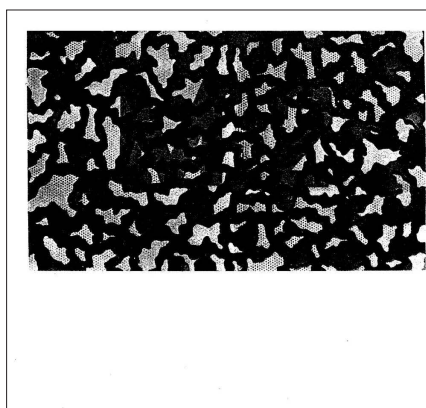

Iugoslavia –YOJIM BAKIC –
Formas de Luux XX, – 1955

Iugoslavia –ORDAN PETLEVSKI –
Масово убиство I, – 1868

7.

Turouia –ALTAN GURMAN – M-2,
– 1967

Turouia –ERCUMEND KALMIK –
Везна, – 1967

3.-7. Избрани страници от официалния каталог на Биеналето с репродукции на произведения от бразилски, полски, чешки, югославски и турски художници.

Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

Selected pages from the Biennale's official catalogue with reproductions of works by Brazilian, Polish, Czech, Yugoslavian and Turkish artists. Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.

8. Анастасия Панайотова. Жена с плодове. 1969, цветна литография, 47x56 см., Национална галерия, София. Репродуцирана в Каталог на Юбилейната ОХИ '69, № 133.
Anastasia Panayotova. Woman with fruit. 1969, colour lithograph, 47x56 cm, National Gallery, Sofia. Reproduced in the Catalogue of the Jubilee General Art Exhibition '69, № 133.

9. Пенчо Кулуков. Селски празник
(Гергьовска люлка). 1969, линогравюра, 50x29 см.
Фотографията е любезно предоставена
от Архива на Фондация „Биенале в Сао Паоло“ /
Arquivo Histórico – Fundação Bienal de São Paulo.
Pencho Kulukov. Village Feast. 1969,
linocut, 50x29 cm. Courtesy of the Sao Paulo
Biennial Foundation Archive / Arquivo Histórico –
Fundação Bienal de São Paulo

10. Пенчо Кулеков. Обсадата
на Търново. 1969, смесена
техника, 47x58 см. Фотографията
е любезно предоставена от
Архива на Фондация „Биенале в
Сао Паоло“ / Arquivo Histórico –
Fundação Bienal de São Paulo
Pencho Kulekov.
The Siege of Tarnovo. 1969,
mixed media, 47x58 cm.
Courtesy of the Sao Paulo Biennial
Foundation Archive / Arquivo
Histórico – Fundação
Bienal de São Paulo.

11. Румен Скорчев. Майчинство. Цикъл „Древна земя“. 1969, литография, 51x35 см., Национална галерия, София.
Репродуцирана в Каталог на Юбилейната ОХИ '69, № 161.
Rumen Skorchev. Motherhood. "Ancient Land" cycle. 1969, lithograph, 51x35 cm, National Gallery. Reproduced in Catalogue of the Jubilee General Art Exhibition '69, № 161.

12. Борислав Стоев. Ловци на глигани. Цикъл „Средновековие“. 1968, цветна литография, 37x54 см., Репродукцията е любезно предоставена от Национална галерия, София. *Borislav Stoev. Boar hunters. Cycle „Middle Ages“. 1968, colour lithograph, 37x54 cm, National Gallery, Sofia.*